

Patrycjusz Zarębski

Politechnika Koszalińska w Koszalinie

DETERMINANTY ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH NA PRZYKŁADZIE WOJ. ZACHODNIOPOMORSKIEGO

DETERMINANTS OF RURAL AREA DEVELOPMENT ON THE EXAMPLE ZACHODNIOPOMORSKIE PROVINCE

Słowa kluczowe: rozwój regionalny, determinanty rozwoju

Key words: regional development, determinants of regional development

Synopsis. Przedstawiono teoretyczne i praktyczne zagadnienia związane z determinantami rozwoju obszarów wiejskich w ujęciu przestrzennym. W pierwszej części zaprezentowano wybrane definicje rozwoju regionalnego oraz czynniki, od których ten rozwój jest uzależniony. W drugiej części pracy opisano metodę badania rozwoju regionalnego z uwzględnieniem zmiennych objaśnianych, stanowiących rezultat rozwoju oraz zmiennych objaśniających ukazujących przyczynę i katalizatory procesów gospodarczych i społecznych.

Wstęp

Problematyka rozwoju obszarów wiejskich była tematem wielu prowadzonych dyskusji naukowych zarówno w ujęciu ekonomicznym, społecznym, jak i z uwzględnieniem zasad zrównoważonego rozwoju tych obszarów. Intencją autora jest dołączenie do tej dyskusji oraz zwrócenie uwagi na pewne uwarunkowania, wynikające z układów przestrzennych wybranych grup determinantów tego rozwoju.

Badaniem objęto wszystkie obszary wiejskie wchodzące w skład regionu woj. zachodniopomorskiego. Pojęcie regionu gospodarczego wielu autorów utożsamia z jednostkami podziału administracyjnego. Jak podaje Secomski [1965] wiele *określeń, takich jak regiony ekonomiczno-geograficzne, regiony węzłowe czy regiony strefowe nie odgrywa w praktyce istotniejszej roli (...) w praktyce podstawowe znaczenie musi mieć aktualny podział na regiony ekonomiczno-administracyjne.*

W związku z powyższym podstawowym obszarem badań w publikacji jest *gmina, która jako region samorządowy stanowi jednostkę niższego lub najniższego poziomu podziału terytorialnego, których władze są niezależne od administracji rządowej i wyposażone w kompetencje do działań związanych z problemami „lokalnymi i ponadlokalnymi* [Silski 2000]. Należy zaznaczyć, iż szczególnie ważnym aspektem samorządności gminy jest możliwość, do pewnego stopnia, kreowania własnej polityki finansowej, która jest ważnym aspektem kształtowania poziomu życia mieszkańców, a także rozwoju gospodarczego.

Dyskusja nad pojęciem rozwoju ekonomicznego regionów zajmuje wiele miejsca w literaturze przedmiotu. Stackelberg i Hahne [1988] zwracają uwagę, że podanie definicji rozwoju regionalnego, jak i określenie stopnia nierówności rozwoju sprawia trudności. Zdaniem wyżej wymienionych autorów, za oznaki rozwoju regionalnego najczęściej uznaje się materialne warunki dobrobytu. Natomiast zróżnicowanie rozwoju regionalnego należy odnieść do zróżnicowania warunków życia. Za Bartels [1978] autorzy ci uważają, że powinno się rozważać to w rozmaitych kontekstach:

- możliwości dostępu do uczestnictwa w procesie produkcji i możliwość wykorzystywania konsumpcyjnych ofert rynku (możliwość nabywania zarówno towarów, jak i usług) oraz środowiska naturalnego,
- systemu kształcenia i połączony z nim system wychowawczy, stwarzający szansę postępu społecznego,
- przestrzeni kooperacji i kontaktów; możliwość kontaktów międzyludzkich, spotkań rodzinnych i towarzyskich,

- dostępu do informacji, włącznie z możliwością udziału w decyzjach politycznych,
 - warunków życia emigrantów (w kontekście istnienia ponadregionalnej władzy ekonomicznej).
- Brol [2006] uważa, że w sposób najbardziej syntetyczny kategorię rozwoju regionalnego wyjaśniają definicje, których autorami są: Szlachta, Kudłacz oraz Klasik. Według Szlachty [1996] rozwój regionalny to systematyczna poprawa konkurencyjności podmiotów gospodarczych i poziomu życia mieszkańców oraz wzrost potencjału gospodarczego regionów, przyczyniający się do rozwoju społeczno-gospodarczego kraju. Kudłacz [1999] definiuje rozwój regionalny jako „*trwały wzrost poziomu życia mieszkańców i potencjału gospodarczego w skali określonej jednostki terytorialnej*”. Klasik [1997] natomiast zaproponował rozwinięcie tej definicji (dotyczącej zespołu zadaniowego do spraw rozwoju regionalnego Polski), *określając rozwój regionalny jako „trwały wzrost trzech elementów: potencjału gospodarczego regionów, ich siły konkurencyjnej oraz poziomu jakości życia mieszkańców”*, akcentując jednocześnie, że chodzi o „*trwały wzrost przyczyniający się do rozwoju całej wspólnoty narodowej*”.

Wymienione definicje mają wspólną cechę – uwzględniają procesy zmian i procesy rozwojowe społeczeństw, które obok zjawisk gospodarczych są ważnym elementem oceny poziomu rozwoju ekonomicznego regionów.

Przyjmuje się, że elementami składowymi rozwoju bądź zacofania regionalnego są [Głębicka, Grewiński 2003]:

- czynniki endogeniczne – ziemia, klimat, surowce, warunki topograficzne, bliskość morza, kapitał, postęp techniczny,
- czynniki egzogeniczne – wpływ polityki państwa, zależność polityczna lub gospodarcza, przymus prowadzenia takiej a nie innej polityki, zależność od czynników zewnętrznych.

Zdaniem Brol [2006] proces rozwoju regionalnego, rozumiany jako przebiegająca w regionalnej przestrzeni transformacja społeczna i ekonomiczna, jest konsekwencją działania trzech grup czynników. Są to już wspomniane wyżej czynniki endogeniczne i egzogeniczne, ale również czynniki określające endogeniczną zdolność reagowania na zmiany w makrootoczeniu.

Podobnie swoje rozważania prowadzą Stackelberg i Hahne [1988], którzy do listy czynników i przeszkód wzrostu regionalnego zaliczyli: ziemię, klimat, surowce mineralne, kapitał, pracę, postęp techniczny, infrastrukturę komunikacyjną i „społeczną”, stabilność prawną. Zdaniem tych autorów na rozwój regionalny istotny wpływ mają czynniki wyborów lokalizacyjnych, takich jak:

- warunki naturalne,
- możliwość dysponowania czynnikami produkcji: ziemią, pracą i kapitałem,
- efektywność podaży i rynku zbytu, położenie geograficzno-gospodarcze i ułatwienia komunikacyjne,
- postęp techniczny,
- skala dochodów,
- powiązania pierwotne i wtórne regionów,
- środowisko regionu,
- „miękkie” czynniki lokalizacyjne: środowisko społeczne, atrakcyjność rynku mieszkaniowego, wartość wolnego czasu,
- wielkie zakłady przemysłowe,
- małe i średnie zakłady oraz produkcja zaawansowana technologicznie [Stackelberg, Hahne 1988].

Rozwój regionalny jest zatem procesem złożonym, który poddany procesowi badawczemu wymaga obserwacji wielu zmiennych o znaczeniu zarówno ekonomicznym, jak i społecznym. Jednak sama kwantyfikacja tego zjawiska nie wystarczy. Pojawia się również potrzeba dyskusji nad determinantami tego procesu, co wymusza na badających prowadzenie równoległej analizy rozwoju z wykorzystaniem wskaźników objaśniających czynniki rozwoju.

Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich

W nawiązaniu do powyższych rozważań badanie determinantów rozwoju regionalnego wymaga przyjęcia dwóch zbiorów wskaźników o różnym znaczeniu poznawczym. W pierwszej grupie znalazły się zmienne ukazujące w sposób pośredni poziom rozwoju społecznego i gospodarczego. Najczęściej do tego typu opisu przyjmuje się wskaźniki skonstruowane w oparciu o m.in.: wielkości dochodów własnych gmin, podatków, wydatków inwestycyjnych, liczby przedsiębiorstw oraz natężenia bezrobocia. Drugą grupę stanowi zbiór wskaźników o charakterze objaśniającym, czyli

wskazujących prawdopodobne przyczyny zróżnicowania przestrzennego zmiennych objaśnianych – reprezentujących rozwój regionu.

Do obliczeń i wyznaczenia obrazu przestrzennego zróżnicowania rozwoju obszarów wiejskich zastosowano metodę statystyczną analizę składowych głównych (ang. Principal Component Analysis, PCA)¹. Celem jej jest identyfikacja ukrytych czynników rozwoju, mających istotne znaczenie do oceny rozwoju np. gospodarczego albo poziomu życia. Analiza czynnikowa polega na zastąpieniu potencjalnych zmiennych objaśniających ich kombinacjami liniowymi o pożądanych właściwościach statystycznych [Markowska, Sobczak 2006]. Metoda składa się z dwóch podstawowych etapów: wyodrębnienia czynników głównych ich rotacji, przy czym rotacja czynników głównych ułatwia ich interpretację. Czynniki główne stają się zmiennymi objaśniającymi model i mogą pełnić rolę determinant rozwoju regionalnego, co powoduje że mogą znaleźć zastosowanie do opisu tego rozwoju. Analiza czynnikowa dostarcza także informacji o tym, jaki procent wariancji wszystkich potencjalnych zmiennych objaśniających, wyjaśniają poszczególne czynniki główne, co również może być wykorzystane w analizach rozwoju regionalnego, dokonywanych na podstawie modelu ekonometrycznego. Do budowy modelu rozwoju regionu przyjęto zbiór wskaźników objaśnianych wyrażonych przez²:

- x1.1 – budynki nowe niemieszkalne oddane do użytkowania na 1000 ludności w wieku produkcyjnym,
- x1.2 – liczbę zarejestrowanych podmiotów w REGON ogółem na 1000 ludności w wieku produkcyjnym,
- x1.3 – dochody własne budżetów gmin na jednego mieszkańca,
- x1.4 – wpływ do budżetu gminy z podatku dochodowego od osób fizycznych na jednego mieszkańca,
- x1.5 – wpływ do budżetu gminy z podatku dochodowego od osób prawnych na jednego mieszkańca,
- x1.6 – wydatki majątkowe inwestycyjne na jednego mieszkańca,
- x1.7 – wskaźnik natężenia bezrobocia,
- x1.8 – liczbę zarejestrowanych podmiotów w REGON (sektor rolniczy) na 1 tys. ludności w wieku produkcyjnym,
- x1.9 – liczbę zarejestrowanych podmiotów w REGON (sektor przemysłowy) na 1 tys. ludności w wieku produkcyjnym,
- x1.10 – liczbę zarejestrowanych podmiotów w REGON (sektor usługi rynkowe) na 1 tys. ludności w wieku produkcyjnym,
- x1.11 – liczbę zarejestrowanych podmiotów w REGON (sektor prywatny) na 1 tys. ludności w wieku produkcyjnym,
- x1.12 – saldo migracji na 1 tys. mieszkańców.

W celu interpretacji przestrzennego rozmieszczenia wyżej wymienionych zmiennych, przyjęto 5 wskaźników o charakterze objaśniającym. Zaliczono do nich:

- x2.1 – odległość osadniczą gminy wiejskiej od miasta (miara syntetyczna) – renta położenia,
- x2.2 – wskaźnik atrakcyjności wypoczynkowej gminy (miara syntetyczna) – renta położenia,
- x2.3 – gęstość zaludnienia (osoba/km²) – popyt wewnętrzny,
- x2.4 – odsetek ludności aktywnej zawodowo z wykształceniem wyższym – kapitał ludzki,
- x2.5 – odsetek ludności aktywnej zawodowo z wykształceniem policealnym i średnim – kapitał ludzki,
- x2.5 – odsetek ludności aktywnej zawodowo z wykształceniem podstawowym ukończonym, nieukończonym i bez wykształcenia szkolnego – kapitał ludzki,
- x 2.5 – wskaźnik funkcji turystycznej (miejsca noclegowe/osoba) – renta położenia.

Rozwój obszarów wiejskich woj. zachodniopomorskiego charakteryzują trzy grupy wskaźników o różnym układzie przestrzennym, pogrupowanych i oznaczonych odpowiednio symbolami C1, C2 i C3 (tab. 1). Pierwsza grupa to gminy (Rewal, Dziwnów, Mielno, Ustronie Morskie, Międzyzdroje, Kołobrzeg) o najwyższych dochodach własnych i silnie rozwiniętej przedsiębiorczości sektora prywatnego i usług rynkowych oraz wysokim poziomie inwestycji (tab. 1). Obliczenia z wyko-

¹ Metodę tę w badaniach ekonomicznych nad rozwojem gospodarczym stosowali m.in. Malina [2005], Młodak [2006].

² Do budowy wskaźników wykorzystano dane z roku 2005 z Banku Danych Regionalnych GUS.

Tabela 1. Macierz ładunków czynnikowych dla czynników po dokonaniu rotacji metodą Varimax

Symbol zmiennej	Czynnik 1	Czynnik 2	Czynnik 3
x1.1	0,701	-0,041	0,014
x1.2	0,943	0,267	0,081
x1.3	0,920	0,150	0,027
x1.4	0,416	0,714	0,040
x1.5	0,008	0,693	0,263
x1.6	0,727	-0,054	-0,135
x1.7	-0,193	-0,785	0,092
x1.8	0,092	-0,057	0,962
x1.9	0,349	0,657	-0,007
x1.10	0,964	0,181	-0,004
x1.11	0,941	0,270	0,084
x1.12	0,248	0,758	-0,298
Wartość własna	4,972	2,819	1,126
% ogółu wyjaśnionej wariacji	41	23	9
Skumulowana wartość własna	4,972	7,791	8,917
Skumulowany % ogółu wyjaśnionej wariacji	41	64	73

Do obliczeń zastosowano moduł pakietu STATISTICA. Dokładny opis zastosowanej metody. [W:] Dobosz. [2001]: Wspomagana komputerowo statystyczna analiza wyników badań, Akademicka Oficyna Wydawnicza EXIT, Warszawa.
Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Czynniki zróżnicowania rozwoju obszarów wiejskich

Czynnik (stopień determinacji)	Zmienne silnie skorelowane z czynnikiem
C1 (41)	x1.1, x1.2, x1.3, x1.6, x1.10, x1.11
C2 (23)	x1.4, x1.7, x1.12
C3 (9)	x1.8

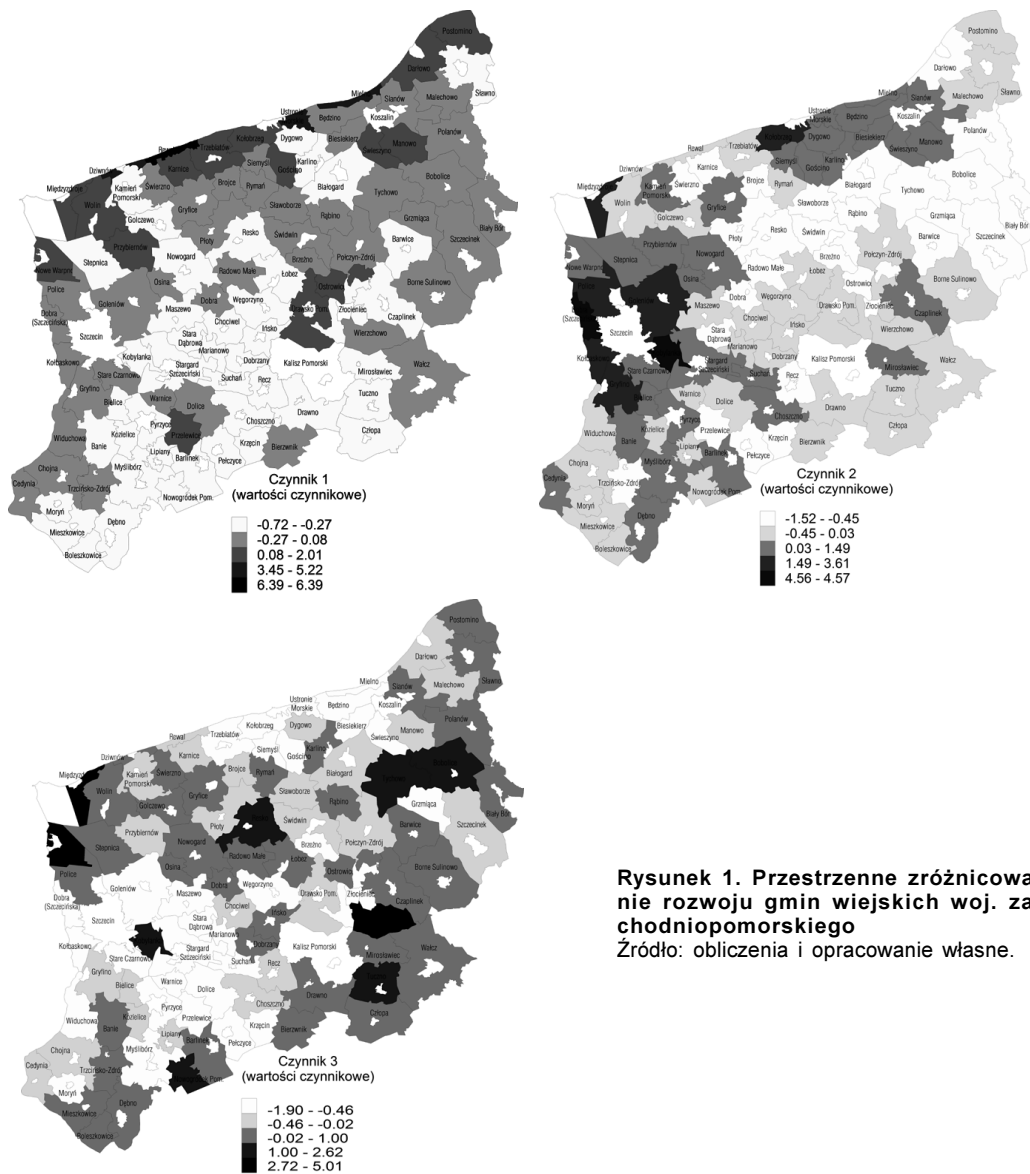
Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3. Współzależność zmiennych rozwoju obszarów wiejskich z wybranymi wskaźnikami objaśniającymi

Zmienna	x2.1	x2.2	x2.3	x2.4	x2.5	x2.6	x2.7
C1	0,067	0,501	0,511	0,417	0,630	-0,597	0,792
C2	0,634	-0,032	0,456	0,674	0,482	-0,576	0,010
C3	-0,119	0,237	-0,489	-0,040	0,075	-0,045	0,036

Źródło: opracowanie własne.

rzystaniem rachunku korelacyjnego i zmiennych objaśniających dały podstawę do wskazania prawdopodobnych czynników rozwoju omawianych grup gmin. Przede wszystkim czynnik C1 jest wysoko skorelowany z cechami związanymi z funkcją turystyczną ($r = +0,792$), wykształceniem średnim i policealnym ($r = +0,630$), gęstością zaludnienia ($r = +0,511$) oraz atrakcyjnością wypoczynkową ($r = +0,501$). Wskazuje to na wyraźnie turystyczny charakter obszarów, w których determinantą rozwoju są walory przyrodnicze, usługi turystyczne oraz pozostałe działalności gospodarcze powiązane z przedsiębiorstwami turystycznymi. Takie skumulowanie wysokich wartości wskaźników ekonomicznych nie jest przypadkowe i jest wynikiem mnożnika inwestycyjnego. Lokalna przedsiębiorczość, zasilana przez pieniądź zewnętrzny przywożony przez turystów (popyt zewnętrzny), rozwija się i zwiększa wydatki inwestycyjne na czynniki produkcji, w tym także na pracę. Dzięki temu następuje wielofunkcyjny rozwój obszarów oraz zwiększa się popyt konsumpcyjny w postaci zwiększonych wydatków lokalnych gospodarstw domowych. Druga grupa gmin (Kobylanka, Dobra Szczecińska, Kołbaskowo, Police, Goleniów, Kołobrzeg, Gryfino, Międzyzdroje, Biesiekierz) to obszary o atrakcyjnym rynku pracy, niskim natężeniu bezrobocia oraz wysokich dochodach mieszkańców. Podstawowym czynnikiem determinującym ich rozwój jest renta położenia wyrażona syntetycznym wskaźnikiem odległości osadniczej gminy wiejskiej od miasta. Miasta jako centra rozwoju w regionie, przenoszą korzyści ekonomiczne i społeczne na sąsiadujące obszary. Następuje przesunięcie produkcji i usług z miast do obszarów wiejskich,

Rysunek 1. Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju gmin wiejskich woj. zachodniopomorskiego
Źródło: obliczenia i opracowanie własne.

co rozwija ich lokalną przedsiębiorczość oraz rynek pracy. W gminach tej grupy występują wysokie wartości wskaźników $\times 1.5$ i $\times 1.9$, które określają wysokie dochody przedsiębiorstw oraz dużą liczbę przedsiębiorstw sektora przemysłowego. Obszary wiejskie wokół dużych miast pełnią też rolę zaplecza mieszkaniowego, gdzie ludność z miast osiedla się, uciekając od miejskiego stylu życia. Potwierdzają to wysokie wartości wskaźnika migracji i wskaźnika korelacji czynnika C2 z położeniem gminy względem miasta ($r = +0,634$) oraz kapitałem ludzkim wyrażonym odsetkiem ludności aktywnej zawodowo z wyższym wykształceniem ($r = +0,674$). Trzecią grupę gmin stanowią obszary rolnicze o niskiej gęstości zaludnienia i słabej strukturze przedsiębiorczości. Na tych obszarach nadal odnotowuje się niską dynamikę rozwoju przedsiębiorczości i niski poziom życia mieszkańców, co często tłumaczone jest funkcjonowaniem na tych obszarach do roku 1989 państwowych gospodarstw rolnych. Korelacja czynnika C3 ze zmiennymi objaśniającymi, jak i samej cechy $\times 1.8$ z poszczególnymi zmiennymi objaśnianymi nie wykazała żadnych istotnych współzależności.

Wnioski

1. Obszary wiejskie woj. zachodniopomorskiego są zróżnicowane ze względu na poziom rozwoju gospodarczego i społecznego.
2. Szczególnie wyraźnie zarysowują się trzy grupy gmin o różnych strukturach przedsiębiorczości oraz uwarunkowaniach jej funkcjonowania.
3. Głównymi czynnikami przestrzennego rozkładu rozwoju gmin wiejskich na badanym obszarze jest renta położenia oraz jakość kapitału ludzkiego. Gminy położone w strefie nadmorskiej wyspecjalizowały się w usługach turystycznych, które generują wysokie dochody producentów i przyczyniają się do znaczących korzyści ekonomicznych w postaci mnożnika inwestycyjnego. Rozwój drugiej grupy gmin zdeterminowany jest przez czynnik lokalizacyjny, czyli położenie względem dużych centr rozwoju, jakimi są miasta Szczecin i Koszalin. Najgorzej przedstawia się sytuacja w gminach peryferyjnych w stosunku do dużych miast (centr rozwoju), które mają charakter monofunkcyjny i w dalszym ciągu zdominowane są przez produkcję rolniczą.

Literatura

- Bartels D.** 1978: Raumwissenschaftliche Aspekt Sozialer Disparitäten. [W:] Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft, t. 120 II.
- Brol R.** 2006: Metody oceny rozwoju regionalnego, Strahl D. (red). Wyd. Akademii Ekonomicznej, Wrocław, s. 13, 16.
- Dobosz M.** 2001: Wspomagana komputerowo statystyczna analiza wyników badań. Akademicka Oficyna Wydawnicza EXIT, Warszawa.
- Głębicka K., Grewiński M.** 2003: Europejska polityka regionalna. Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa.
- Klasik A.** 1997: Koncepcje rozwoju regionalnego Polski na tle zróżnicowań regionalnych. Stenogram z seminarium na temat: „Rozwój regionalny Polski jako element integracji europejskiej”. Sejm RP, 22 kwietnia.
- Kudlacz T.** 1999: Programowanie rozwoju regionalnego. PWN, Warszawa.
- Malina A., Malina P.** 2005: Determinanty rozwoju regionalnego Polski. *Wiadomości Statystyczne*, nr 10.
- Markowska M., Sobczak E.** 2006: Metody oceny rozwoju regionalnego, Strahl D. (red.). Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Młodak A.** 2006: Analiza składowych prostych w statystyce społeczno-gospodarczej. *Wiadomości Statystyczne*, nr 1 (536).
- Secomski K.** 1965: O niektórych problemach teorii rozmieszczenia sił wytwórczych. [W:] Teoretyczne problemy rozmieszczenia sił wytwórczych. PWN, Warszawa.
- Silski Z.** 2000: Elementy ekonomiki i polityki regionalnej. Wyd. Uczelniane Politechniki Koszalińskiej, Koszalin, s. 18.
- Stackelberg K., Hahne U.** 1988: Teorie rozwoju regionalnego. [W:] Rozwój ekonomiczny regionów. Rynek pracy. Procesy migracyjne. Raport IPISS, z. 16. Warszawa, s. 21.
- Szlachta J.** 1996: Główne problemy polityki rozwoju regionalnego Polski na przełomie XX i XXI wieku. [W:] Strategiczne wyzwania dla polityki rozwoju regionalnego Polski. Wyd. Friedrich Ebert-Stiftung, Warszawa.

Summary

Rural areas of zachodniopomorskie province show diverse with regard to the level of social and economic development. There are three groups of communes with different structures of enterprise as well as conditions of development. The main factors of spatial diversification of development are the pension of position as well as the quality of human capital.

Adres do korespondencji:

dr Patrycjusz Zarębski
Politechnika Koszalińska
Instytut Ekonomii i Zarządzania
Zakład Polityki Ekonomicznej i Regionalnej
ul. Kwiatkowskiego 6e
75-343 Koszalin
tel. (0 94) 343 91 62
e-mail: patrycjusz.zarebski@tu.koszalin.pl